

Qərbi Azərbaycan İcmasının ofisinin yerləşdiyi küçəyə görkəmli rəssam Mirzə Qədim İrəvanının adı verilib. Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin qərarı ilə paytaxtın mərkəzi küçələrindən birinə Mirzə Qədim İrəvanının adı veriləməsi onun xatirəsinin əbədiləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mirzə Qədim İrəvani kimdir, hansı işlər görüb, hansı əsərlər yaradıb?

O, məşhur Qədimbəyovlar soyundandır və dövrünün adlı-şanlı firça ustası olub.

Mirzə Qədim Məhəmmədhüseyn oğlu İrəvani 1825-ci ilde İrəvan xanlığının paytaxtı İrəvan şəhərində anadan olub. Xərəfat Məhəmmədhüseynin ailəsinin yeganə övladı idi. Elmi ədəbiyyatda adı ilk dəfə 1954-cü ilde, sənətşünas Natalya Mikloşevskayanın İrəvanı həsr olunan məqələsində çəkilib. Mikloşevskayanın mətbuatda yer alan fikirlərinə görə, Mirzə Qədimin atası Məhəmmədhüseyn adı xarrat yox, bədii ağaç işlənməsi üzrə usta olub. Mikloşevskaya təxmin edir ki, Məhəmmədhüseyn ornament sənətini öz yegane oğluna ləp kicik yaşlarından öyredib. Məhəmmədhüseynin oğluna təhsil vermek imkanı var idi və onu Tbilisi progimnaziyasına göndərib. Erkən yaşlarından rus mədəniyyəti ilə yaxın temasda olan Mirzə Qədim bununla rəssamlıq bacarıqlarını dərinləşdirmək imkanı qazanıb. Progimnaziyanı bitirdikdən sonra 15 yaşlı gənc Mirzə Qədim İrəvana dönerək teleqrafi vəzifəsində poçta qəbul olub və orada 35 il - ömrünün sonunadək çalışıb.

Mirzə Qədim gənc yaşlarından rəsm çəkməyə başlayıb. Aile əhvalatlarına əsasən, yeniyetmə dövründə güzgü üzərində boyalar ilə çəkdiyi "Qadın" portreti onun ilk işi olur. O, xidmətdən ayrı olduğu bütün zamanını rəsme ayırdı. Özü tərefindən edilən naxışlar onun işlədiyi otağın divarlarını beziyirdi. Ancaq onun yaşadığı ev dövrümüzə gelib çatmayıb. Peşəkar rəssam, təhsili olmasa belə, anadangəlmə zövqü və istədiyi sayəsində geniş məşhurluq qazanıb. Artıq tanınmış rəssam olandan sonra Mirzə Qədim Sərdar sarayının divar naxışlarının restavrasiyası işlərinə cəlb olunur. Bu, XIX əsrin 50-ci illərinin evvəllerində baş verir. Bu sarayda o Güzgülü zələ bərpa edir.

Rus, fransız, fars dillərini bilən İrəvanı dövrünün savadlı insanı olub, eləcə də müsiqini sevib, Qəribi Avropa, rus, şərqi müəlliflərinin əsərlərindən ibarət kitabxanaya sahib olub.

1875-ci ilde kollec asessoru rütbəsində doğma şəhəri İrəvanda vəfat edib və İrəvanda da dəfn olunub. Amma məzəri günümüzə gelib çatmayıb.

Tədqiqatçılara görə, demək olar ki, İrəvani, bir qayda olaraq, bütün əsərlərini azərbaycan və ya rusca imzalayaraq özünü "Mirzə Qədim İrəvani", ya da beşən "kollec asessoru" sözlərini eləvə edərək, sadəcə "Qədim bəy" adlandırdı.

Mirzə Qədim İrəvani real tarixi şəxsiyyətlərin portretlərini böyük sənətkarlıqla yaradıb.

O, Fətəli şahin, Abbas Mirzənin, Mah Tələt xanım və Vəcdullah Mirzənin təsvir olunduğu dörd portret yaradıb. Bu əsərlərdən başqa, "Naməlum savaşçı"nın portretini də çəkmişdi.

Mütəxəssisler yazır ki, Mirzə Qədim İrəvanı işlərinin tarixini qeyd etmirdi, amma onları imzalamağı, eləcə də üzərlərində portreti çəkilənin adını yazmağı xoşlayırdı, buna baxmayaraq, onun rəsmlərinin müqayiseli təhlili əsasında rəssamın yaradıcılıq dövrlərinin ikişəfini müəyyən etmək mümkün oldu. Beləliklə, mütəxəssisler tərefindən İrəvanının yaradıcılığı 3 dövrə ayrılır: birinci dövr - rəssamın gənclik illeri, ikinci dövr - bu, İrəvanda Sərdar sarayında işlədiyi dövrdü (XIX əsrin 50-ci illəri) və üçüncü dövr - yetişkinlik dövrünün yaradıcılığı (XIX əsrin 60-70-ci illəri).

Birinci dövr İrəvanının gənclik illərini, onun Sərdar sarayının divar naxışlarının restavrasiya işlərində iştirakına qədərki dövrü ehətə edir. Dövr üçün əsasən tətbiqi-dekorativ incəsənet və primi tətbiqi-dekorativ incəsənet və primi rəssamlıq sahəsində işlər xarakrekdir.

Yaradıcılığının erkən dövründə İrəvani divar naxışları, rəsm və tərafətler, ipək və qızıl saplı təkmələr (güləbətin) üçün, eləcə də cəngavərin əks olunduğu rəsmi yerinə yetirmişdi. Rəssamın ilk portreti boyalar ilə güzgü üzərində işlədiyi bildiyindən, Azərbaycan Milli İncəsənet muzeyində saxlanılan iki ədəd şüse üzərində işlənilən "Rəqqasə" və "Dərvış" əsərlərini də birinci dövrə aid etmək olar. İrəvanının naxışlarında gül və quşların əks olunduğu tətbipler üstünlük təşkil edirdi. Rəssamın tərafət və şəkillər kolleksiyasında belə motivlər saxlanılır. Onlar İrəvanının Azərbaycan ornamenti və divar rəssamlığı ənənələri ilə yaxşı tənış olduğunu təsdiq edir.

Yaradıcılıq fealiyyətinin erkən dövründə İrəvani əsasən tətbiqi-rəssam kimi çıxış edirdi. Azərbaycan Milli İncəsənet Muzeyində tikme üçün yüngüləcə uzadılmış səkkiz güşəli ulduz və yarımdaire formasında özündən mədalıon banti təşkil edən iki tərafət saxlanılır. Rəsmlər kağızdan kəsilmiş medalyon və dairə formasında yerinə yetirilmişdir. Stilişdirilmiş güllərdən ornament qəti simmetrik şəkildə medalyonun hər dördə bir hissəsini eyni naxışla doldurur. İkinci tərafət - 22,3 santimetr diametrində dairənin dördə-bir hissəsi formasında bir sektordur, o da həmçinin,

Qərbi Azərbaycan İcmasının olduğu küçəyə məşhur irəvanlı ziyalının adı verildi...

üslublaşdırılmış güllü ornamentdir. Naxış balaca sininin (məcmeyi) üzərindəkili örtmək üçün istifadə olunan tikməyə (balaca örtük) təyin edilmişdir.

Qalan üç rəsm - "Quşlar və çiçəklər", "Qızılıgül və qaranqus", "Güler və qırqovul" ayrı vərəqələrin üzərində yerinə yetirilib. Natalya Mikloşevskayanın sözlerinə görə, onlar yalnız divar naxışını ki mi istifadə oluna bildirlər. "Qızılıgül və qaranqus" rəsmində bənzər güllü tətbiplerin variantları isə İrəvani tərefindən hem lək rəsmləri kimi, hem akvarel və tempera, eləcə də ayrı kağız və rəqələrin üzərində yaradılırdı. "Güler və qırqovul" rəsmində isə, xüsusən, qırqovullar realist və canlı təsir bağışlayırlar. Rəsm o dərəcədə əsaslı yerinə yetirilib ki, Mikloşevskayaya əsasən, iddia etmek olar ki, rəssam öz işinə çox böyük sevgi ilə yanaşıb.

Yuxarıda adı çəkilən, divar naxışları üçün tərafət-rəsmlərin çəkilmə üsulu təkmələr üçün təyin edilmiş tərafətələrin üsulundan fərqlənir. Təkmələrdəki rəsm simmetrik şəkildə təkrarlanır. İrəvani onu tam olaraq sadə qələm ilə yerinə yetirirdi, növbəti addım isə naxış salmaq üçün əvvələdən cizilmiş konturu iyne ilə desəmək idi. Rəsmiñ xırdaqlıqlarını vurğulamaq üçün İrəvani nazik firça ilə bütün kompozisiyanı bir daha işləyirdi. Mikloşevskayanın fikrincə, zərif konturu ilə ferqli-nən, canlı incə xətt ilə yerinə yetirilən bu rəsm İrəvanın təcrübəsindən xəber verir. Divar naxışı üçün tərafət-rəsmlərin üçü də, XIX əsrin 40-50-ci illərində yaradılmasına baxmayaraq, nisbətən yaxşı qorunublar. Dövrümüzə tərafətələrin birinin üzərində kamancada ifa edən kişi və onu çirtna masələlərə toxunub, amma məqalə xüsusi xarakter daşımayıb.

Yaradıcılığının erkən dövrünə aid olan portretlər arasında "Kişi xəncər ilə", "Döyüşü", "Rəqqasə" və "Molla" ən çox maraqlı cəlb edənlərəndir. Guman ki "Kişi xəncər ilə" cökə qabığı üzərində çəkiləcək rəsm üçün hazırlanmışdır. Mikloşevskayaya əsasən, bu rəsmde İrəvani bütün fiqura yetəri qədər zehmli görünüş verə bilib. Şəklin çəkilmə xarakterinin oxşarlığı ilə, bedii tərz və süjet seçimi ilə, şüse üzərində yerinə yetirilmiş "Rəqqasə" və "Dərvış" portretləri cökə qabığı üzərində rəsmlərin təsəvvürü yaradır.

Azərbaycan İncəsənet Muzeyinin 20 əsərdən ibarət kolleksiyasında : altı ədəd boyalar ilə çəkilmiş portret, bir ədəd tuşla çəkilmiş portret, iki ikiqat boyalar içinde portret, bir ədəd peyzajin fonda-nunda təsvir olunan atlı əsəri və altı tərafət-rəsmlər ; bir ədəd üzərində quşla təsvir olmuş çəhrayı kol (bu rəsm tuş vasitəsi ilə bütünlükə əreb yazılarından tərtib edilib) ; iki əsər şüse üzərində rəsm kimi verilir, sonuncusu - güllərdən kompozisiya - bitməmiş akvarel işi kimi təqdim olunur. İncəsənet Muzeyinin inventar dəfərində "Dərvış" əsəri səhəv "Kişi" kimi qeyd olunurdu. Azə-

baycan Milli İncəsənet Muzeyində İrəvanının Sərdarların portretlərini çəkməyə başlamamışdan əvvəl, hazırlıq xarakteri daşıyan iki ("Döyüşü" və "Abbas Mirzə") rəsm saxlanılır. Dövlət Ermitajında Qatlama-güzgü saxlanır. Gürcüstan Dövlət İncəsənet Muzeyində isə qadın portreti (tempera) qorunur. Bu portretdən əlavə həmin muzeydən olan iki ədəd bir-birinə oxşar "Güler və quşlar" miniatürleri Mirzə Qədimin fırçasına yazılır.

1938-1939-cu illərdə Azərbaycan Milli İncəsənet Muzeyi Mirzə Qədim İrəvanının bir neçə maraqlı əsərini əldə etdi. Arasıdırılan kolleksiyanın materialları "XIX əsrin azərbaycanlı rəssamları" adlı məqalənin dərəcədən edilmiş üçün qaynaq oldu. İllə dəfə olaraq XIX əsr Azərbaycan incəsənetinin öyrənilməsi haqqında məlumatlar veren məqalə böyük məraqa səbəb oldu. Müəlliflər oxucunu İrəvanın yaradıcılığında yönənləndirərək, onu rus mədəniyyətinin təsiri altına düşərək, dekorativizmin dar çərçivələrini aşmağa çalışıan, Azərbaycan təsviri sənətində yaranmaqdə olan realizm cərəyanının ilk təmsilçilərindən biri kimi təqdim edirdilər. Ancaq məqalədə bəzi qeyri-dəqiqliklər yer almışdır. Rəssamın bir çox əsərləri məqalənin müəlliflərinə bəlli deyildi, onları sonradan müəyyənləşdirmək mümkün oldu. Məqalə İrəvanının işlərinin üç yaxşı reproduksiyaları ilə illüstrasiya olunub.

1940-ci ilde ədəbiyyat təqdimisi Oruceli Həsənovun yalnız Mirzə Qədim İrəvanının yaradıcılığına həsr olunan əsəri qeyd olunur. Müəlliflər rəsmi, yağılı boyalarla çəkilmiş şəhəriyyi, yastılığı, dekorativliyi ilə seçilən bu əsər İrəvanının el işi idir. Ancaq Kərimova nə keçmişdə, nə də özünün araştırma etdiyi zaman bu əsərin yerinin hərə olduguunu qeyd etməmişdir.

Azərbaycanlı sənətşünas Kərimov da, həmçinin, İrəvanın yaradıcılığını araşdırır. Abbas Mirzənin portretini analiz edərək Kərimov müstəvi ölçülerin qorunması ilə birgə, kölgə-işq oyunuunu əks etdirmə cəhdini, eləcə də rəssamın obrazının psixoloji ifadəliliyini örtmək meylini qeyd edirdi.

R.Kərimovanın "Azərbaycan incəsənetində portret jannı" adlı elmi işində Fətəli Şahin daha bir portretinin adı qeyd olunur. Müəlliflər rəsmi, yağılı boyalarla çəkilmiş şəhəriyyi, yastılığı, dekorativliyi ilə seçilən bu əsər İrəvanının el işi idir. Ancaq Kərimova nə keçmişdə, nə də özünün araştırma etdiyi zaman bu əsərin yerinin hərə olduguunu qeyd etməmişdir.

Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli nümayəndəsi Mirzə Qədim İrəvanının Bakının İncəsənet Muzeyindəki əsərləri onun bir rəssam kimi yaxşı oraməntalist olduğunu deyir. Qeyd edək ki, 14 fevral 2025-ci ilde Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Mirzə Qədim İrəvanının 200 illiyinin qeyd edilməsi haqqında sərəncam imzalayıb. Həmin ilin aprelində Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin qərarı ilə paytaxtın mərkəzi küçələrindən birinə, daha daqiq deyək, Qəribi Azərbaycan İcmasının ofisinin yerləşdiyi küçəyə Mirzə Qədim İrəvanının adı verilib.

Mirzə Qədim İrəvanının adının küçəyə verilməsi təsadüfi deyildi və icmanın yerləşdiyi küçənin onun adını daşınmasına böyük tarixi, siyasi mənası olmamışdır. Ermenistan adlanan ölkədə, tarixi Qəribi Azərbaycan torpağında doğulan Mirzə Qədim İrəvanının əsərləri Tiflis muzeylərində, Ermitajda, Bakıda saxlanılır və nümayiş olunur... Bele bir böyük şəxsiyyətin irsi xalqımızın əbədi mirasıdır.